

RIMANTAS KMITA

Kaip atsiranda mokslas, na tas, humanitarinis?

Supratimas, kokie yra humanitarinių mokslų kriterijai, kas ir kaip juos taiko, matuoja, sveria, Lietuvoje intensyviai keitėsi ir tebesikeičia. Ieškoma mecha­nizmo, kuris „matuotų“ beveik be žmogaus įsikišimo – objektyviai, tiksliai, aiškiai. Čia nesiruošiu svarstyti kriterijų, priešingai, manau, kad pastangos aiškiai apibrėžti juos yra beprasmės. Ir būtent humanitariniai mokslai gali parodyti tą tikslųjų ir gamtos mokslų objektyvumo iliuziją. Ne tik gali, bet ir parodo. Kaip objektyvumas keičiasi, liudija puiki Lorraine Daston and Peterio Galisono studija *Objectivity*. Yra ir Lietuvos bibliotekose.

Manau, kad tekstai tampa arba netampa moksliniais ne pagal tam tikrus kriterijus, o dėl įvairių susitarimų, praktikų, už kurių yra konkretūs žmonės su skirtingu išsilavinimu, skoniu ir tų pačių kriterijų supratimu.

Humanitariniuose moksluose, kaip ir literatūroje, yra geri ir blogi tekstai, o ar jie atitinka mokslui keliamus reikalavimus, ar juos paneigia, provokuoja, kvestionuoja, čia jau kitas dalykas.

Aišku, kad recenzuojamuose mokslo žurnaluose, straipsnių rinkiniuose publikuojami straipsniai, monografijos yra skirtingo lygio, skirtingos vertės. Ar mokslo biurokratija pajėgi į tai kaip nors atsižvelgti? Dabar visi gauna po lygiai taškų, jeigu tik praėjo pro ekspertų ar recenzentų barjerą, o jį įveikti nėra taip sunku. Ar neturėtume labiau vertinti pačių talentingiausių? Lyg ir taip, bet susitarti dėl to, ko gero, neįmanoma. Galvoju apie tai skaitydamas dviejų vokiečių autorių straipsnį apie Zygmunto Baumano sociologiją, publikuotą rimtoje akademinėje leidykloje, praėjusį visus biurokratinis barjerus, prieinamą prestižinėse mokslo bazėse. Jeigu straipsnyje nebūtų Baumano citatų, pamanyčiau, kad kažkodėl kalbama apie pirmuosius žingsnius žengiančio sociologijos studento rašinius, kurie dėl nepaaiškinamos priežasties daro didžiulę įtaką Vakarų humanitarikai. Kada skaitau Baumano citatas, atsiranda ir gylis, ir subtilumas, bet čia kita medalio pusė – tokie garsaus sociologo pasažai mūsų greičiausiai būtų pavadinti publicistika arba eseistika ir nežinau, kas ryžtųsi jiems pripažinti mokslo statusą.

Arba kitoks pavyzdys. Profesorius Kęstutis Nastopka paskelbia semiotinę Tomo Venclovos eilėraščio „Ruduo Kopenhagoje“ analizę. Ir profesoriaus patirtis, ir metodas, bene labiausiai iš humanitarinių mokslų metodų pretenduojantis į objektyvumą, tikslumą, neleistų abejoti analizės moksliskumu. Bet štai vėliau Profesorius eilėraščio interpretaciją perrašo. Kaip sako viename interviu, „po kiek laiko aš jau likau nepatenkintas dėl įvairiausių metodologinių dalykų, ir atrodė, kad toje analizėje pasakyti ne patys esmingiausi dalykai“¹. Taigi pakeisti ne subtilūs niuansai, bet peržiūrėti „esmingiausi dalykai“. Tačiau, mokslo biurokratijos požiūriu, tie du tekstai yra visiškai lygūs – geri akademiniai tekstai, vienodas balų skaičius ir t. t.

Atskira tema būtų, kaip straipsniai ir recenzijos, publikuojamos kultūrinuose mėnraščiuose ir savaitraščiuose ir jokių balų negaunančios, vėliau tampa mokslu. Jos išspausdinamos straipsnių rinkinyje, kuris turi recenzentus. Bet tuomet reikia apsimitinėti, kad ta knyga – tai vientisas darbas. Atrodo, „užraugti“ kultūrinėje periodikoje tekstai bėgant laikui „subręsta“ iki mokslo.

Humanitarikoje neišvengiamai (kad ir nemadingai) tenka kalbėti apie autoritetus, o jų atsiradimas nepamatuojamas, neįvertinamas, neišreiškiamas cituojamumu, publikacijų skaičiumi bet kokiose tarptautinėse bazėse ir dar kokiais nors formaliais kriterijais. „Cituojamumas“ – šitą žodį „Word“ programos korektorius net pabraukia kaip neatpažįstamą. Dabar lyg ir nebegirdėti prestižinių žurnalų ir mokslinių bazių sąvokų, dabar yra tiesiog recenzuojami žurnalai. Bet žinome, kaip tas procesas vyksta. Juk galima numatyti, kaip koks recenzentas rašys, nėra sunku, todėl redakcija, siūlanti vienam ar kitam mokslininkui recenzuoti maždaug nujaučia, koks bus atsakymas. Būna, kad net autoriai gali pareikšti pageidavimą, kokio nori recenzento. Tai viena pusė. Kitoje pusėje autorius, kuris gauna recenziją, bet į jos pastabas gali atsižvelgti, gali ir neatsižvelgti. Jei recenzija būtų visiškai neigiama, tuomet gal ir sustotų straipsnis. O jeigu recenzijoje esama esminių, konceptualių pastabų, į jas sureaguoti per kokias dvi savaites (kiek yra duodama laiko) visiškai neįmanoma. Taip, esu gavęs tokių recenzijų, į kurių pastabas neatsižvelgiau, bet straipsnis vis tiek pasirodė. Tuomet galvojau, kad recenzentas viską ne taip supranta. Po kokių metų aplinkkeliais ir visiškai atsitiktinai vis dėlto prisikasiau prie suvokimo, kad apskritai supratau apie ką kalbama ir kaip reikėtų daryti. Tad jeigu recenzavimo sistema veiktų taip, kaip

1 Kęstutis Nastopka, „Semiotika, padedanti kelti gyvenimo prasmės klausimą“, Bernardinai.lt, 2010 05 05, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-05-03-semiotika-padedanti-kelti-gyvenimo-prasmes-klausima/44305>. Žiūrėta 2010 10 12.

yra sugalvota, numerio rengimui vienerių metų tikrai neužtektų. O kas su tuo susitaisyti, jei visi projektai turi būti „rezultatyvūs“, jei „mokslinės produkcijos“ kiekis rodo mokslininko naudingumą, jo pelnomų balų kraitį? Niekas, nors net krepšinyje labiausiai vertinami ne tie žaidėjai, kurie vien tik taškus renka...

Mokslo žurnalo recenzento kvalifikacija yra ta pati kaip ir kokio fondo eksperto, na, tiesiog tie patys žmonės atlieka šiuos darbus, bet tų vaidmenų galia, lemianti, koks tekstas arba projektas taps mokslu, yra visiškai skirtinga. Jų kvalifikacijos paprastai nesiskiria ir klausiama jų iš esmės apie tą patį – ar tas tekstas, tas darbas atitinka mokslo kriterijus, ar jis vertas leidiniui, projektui skiriamų lėšų.

Fondo ekspertas byloja absoliučios tiesos monopolį turinčios instancijos vardu, su juo negali būti jokio dialogo, tiesiog iš fondo eksperto yra gaunamas verdiktas.

Korektiškumas reikalauja pateikti vieną pavyzdį beveik pasakos formulėmis: vieną kartą vienas projektas susilaukė tokios vieno eksperto išvados... Nesvarbu, koks buvo projektas, geras ar blogas, atsakymas, jeigu jis būtų viešai diskutuojamas, neatlaikytų jokios kritikos – vienas iš svarbiausių argumentų neparemti projekto buvo tai, kad sovietmetis yra pakankamai analizuotas, reflektuotas, interpretuotas. Skaitai tokias išvadas ir nesupranti, kurio absurdo dramaturgo pjesėje ir koks personažas esi (net jeigu su projektu pats nesusijęs, tik perskaitai tokį tekstą). Sovietmečio mentaliteto, kultūros, pagaliau sovietmečio archyvinės medžiagos tyrinėjimas, skelbimas ir apmąstymai tik prasideda. Tai, kas iškilo viešumoje, yra tik trupiniai, palyginus su tuo, kas guli visiškai nejudinta archyvuose, nors ir juose daugybė bylų jau sunaikinta, bet apžvelgti bent tai, kas ten yra, būtų didžiulis darbas. Sovietmečio kultūros vaizdas reikalauja conceptualiai naujų perpasakojimų, nes dabar literatūros ar dailės istorijos liko iš esmės sovietmečiu sukurtoje matricoje. Ką čia ir kalbėti... Skaitydamas tokią išvadą už jos nematai nieko kito, tik eksperto suinteresuotumą, kad tie darbai išvis neprasidėtų.

Bet ekspertas neprivalo atsakyti už žodį kaip už daiktą, ekspertas byloja visiškai objektyviu, neapskundžiamu teisėjo balsu. Jokio akademinės bendruomenės dialogo čia nėra. (Klausimas, ar yra viena akademinė bendruomenė, ar kelios – su savo moksliniais žurnalais, institucijomis, moksliško kriterijais ir t. t.?) Ekspertas *incognito* neprivalo turėti autoriteto, jo sprendimai nepriklauso nuo jo svorio kultūroje – kaip, pavyzdžiui, literatūros kritikoje, kur studento ir profesoriaus nuomonių vertė vis dėlto skiriasi. Jo išstarmė neturės jo prestižui, jo vardui viešumoje jokio poveikio, nes tai liks institucijų stalčiuose. Štai čia autoriteto sąvoka, kuri turbūt šiandien siejama labiau su hegemonija, praverčia kaip atsakomybės garantas. Atrodo,

kuriama objektyvaus vertinimo sistema, bet toks anonimiškumas lygiai taip pat gali pasitarnauti visiškai nesąžiningiems ir žalingiems sprendimams, ir visa procedūra ima panašėti į anoniminį komentavimą internete.

O jeigu tokią praktiką pavadintume ne ekspertavimu, o tiesiog nuomone? Arba priskirtume recenzijos, literatūros kritikos žanrui, kuris *mūsų* literatūros mokslo lentelėse kol kas neturi jokios vietos, nors pagal apibrėžimą yra literatūros mokslo dalis. Viskas priklauso nuo to, kaip tuos procesus pavadinsime. Ir visi suprantame, kad kalbame tik apie žodžius, apie formuluotes, o esmė visuomet lieka kažkur kitur. Visa tai veikia kaip diskursas, kaip diskursyvinė praktika, o už jos, kas yra už jos? Galima nesunkiai imituoti mokslą, tiksliau, atitikti mokslui keliamus kriterijus. Neapgintų disertacijų beveik ir nebūna, formaliai jos visos vienodos, vienodi taškai, vienodas laipsnis, bet realiai skirtumai yra didžiuliai, nors jie jokiose lentelėse neatsispindi. Nes to skirtumo formulavimas būtų subjektyvus, tai jau būtų *kritika*, o ne ekspertavimas.

Aiškios taisyklės, kas yra mokslas, gundo ciniškai daryti mokslinę produkciją. Sukalti straipsnį, kuris atitiktų kriterijus, bet būtų neįdomus, elementarus, nėra taip jau sunku. Atitikimas moksliniams kriterijams yra tik tam tikro diskurso vartojimo įsisavinimas, kuriam nėra būtina išmintis, įžvalgumas, talentas. Jeigu taip pasiseka vieną, antrą kartą, imi galvoti – o kam tos tavo kūrybinės kančios? Na, prieš kolegas šiek tiek nesmagu, bet turi laisvo laiko perskaityti vis atidėliojamas knygas, nuvažiuoti prie ežero, susitikti su senai matytais draugais, giminaičiais. Taigi ir vėl – kaip veikia tokia sistema, priklauso nuo ją kontroliuojančiųjų ir nuo tavo paties sąžinės, o čia jau grynas subjektyvumas.

Ir ką tu noriu pasakyti? Žinau, kad vis tiek toliau bus kalbama apie kriterijus, galimybes kuo objektyviau vertinti. Žinau, kad nieko pakeisti negaliu, ir jeigu pats būčiau tose institucijose, kurios reguliuoja mokslo procesus, turbūt irgi sukčiau galvą, kaip čia viską kuo aiškiau sutvarkius. Bet „Nuomonių domino“ galiu tik pasakyti, kad vis tiek visada labiau tikėsiu, pasitikėsiu intuityviais kriterijais, tikrinsiuos savo nuomonę ne pagal cituojamumą, o pokalbiuose su kolegomis, tikėsiu, kad niekur nedingsim nuo charizmos, talento, retorikos, vaizduotės, simpatijų, kad tikroji tekstų vertė kuriama ne kelių recenzentų ar ekspertų. Ir kas iš to? Tai tik subjektyvi nuomonė, turbūt akademiniam diskurse nuomonė ne daug ką reiškia. Bet džiugu, kad akademinis žurnalas turi tokią rubriką „Nuomonių domino“. Lieka gal tik klausimas, kas būtų, jeigu atvirai pripažintume, kad visa tekstų vertimo mokslu sistema yra kur kas subjektyvesnė praktika negu ją norima pateikti?